

گزارش علمی

دایره‌المعارف فرش و دانش فرش‌شناسی ایران

دکتر امیرحسین چیت‌سازیان

رئیس شورای علمی دایره‌المعارف فرش ایران و استادیار دانشگاه کاشان

فصلنامه
علمی پژوهشی
انجمن علمی
فرش ایران
شماره ۱۰
تابستان ۱۳۸۷

۱۵۱

مقدمه

و مخاطبان است. دایره‌المعارف‌نویسی کاری است توصیفی و واقع‌نگارانه که اطلاعات آن موثق و بدون شاخ و برگ تجزیه و تحلیل است و به حفظیات و فرضیات استناد نمی‌نماید بلکه از منابع دست اول و بدون پیش‌داوری، آخرین داده‌های یک دانش را ثبت و ضبط می‌کند.

سابقه پیدایش آن در عرصه دانش، حداقل به سده دوم پیش از میلاد مسیح (ع) بر می‌گردد که در روم درباره فن خطابه، کشاورزی، بهداشت، دانش سپاهی‌گری و قانون تدوین شد. سپس در چین و ایران و برخی کشورهای دیگر این فعالیت تداوم

دایره‌المعارف [۱] یا دانشنامه به اثری جامع اطلاق می‌گردد که حاوی زبده شاخه‌های دانش بشری است و علاوه بر صحت و جامعیت، می‌تواند به عنوان مرجعی معتبر دانش و اطلاعات موجود را در دسترس مخاطبان قرار دهد. در واقع دایره‌المعارف، اثر مرجعی است که اصلاحات جامعی را در مورد همه شاخه‌های دانش عرضه می‌کند و یا به صورت جامع به شاخه خاصی از دانش اختصاص دارد. هدف آن جستجوی علوم و اطلاعات پراکنده در جهان، گردآوری و انسجام‌بخشی و همچنین عرضه آنها به علاقمندان

یافت و علاوه بر دانشنامه‌های عمومی، دانشنامه‌های تخصصی نیز - که به شاخه‌ای از دانش یا رشته‌های وابسته محدود بود - تهیه گردید.

در ایران این حرکت از دوره اسلامی و از قرن دوم و سوم هجری آغاز گردید. مجموعه‌هایی همچون دینکرت - تدوین شده در قرن دوم و سوم هجری، رسایل اخوان الصفا، احصاء العلوم اثر فارابی، قانون اثر ابوعلی سینا، ذخیره خوارزمشاهی اثر اسماعیل جرجانی، جامع العلوم اثر فخرالدین رازی و ... نمونه‌هایی از جریان دایره‌المعارف‌نویسی دوره اسلامی در ایران است.

دایره‌المعارف‌نویسی در جهان در سده هیجدهم میلادی با تحول بزرگی در ضابطه‌مند شدن فن خود روبه‌رو گردید و با تألیف کتاب‌شناسی جهان در ایتالیا و دایره‌المعارف در انگلستان که دومی به دست افرهیم چمبرز و زیر نظر دیدرو و با همکاری دانشمندانی چون ولتر، روسو، منتسکیو، دالامبر و ... ترجمه و تألیف شد، الگوی نوینی یافت که ذوق و سلیقه شخصی مؤلف را تابع ضابطه و اصول معین و تعریف شده‌ای نمود؛ اصولی که تا امروز کم و بیش معتبر است.

دایره‌المعارف‌نویسی با روش امروزی آن در ایران سابقه پنجاه ساله دارد و ترجمه دایره‌المعارف اسلام آغازگر این جریان است. نخستین اثر تألیفی و تحقیقی برجسته در این زمینه نیز دایره‌المعارف فارسی است که با سرپرستی مرحوم دکتر غلامحسین مصاحب

تدوین شد. در دوران جمهوری اسلامی نیز مواردی همچون دایره‌المعارف بزرگ اسلامی در سال ۱۳۶۲ این حرکت را تداوم بخشید. [۲] در حال حاضر بنیاد دانشنامه بزرگ فارسی زیر نظر وزارت علوم، تحقیقات و فناوری رسالت پیگیری تهیه دانشنامه‌های عمومی و تخصصی را در سطح کشور بر عهده گرفته است.

نقش و جایگاه دایره‌المعارف در نظام فرش کشور

در ایران هنرمندان و دست‌اندرکاران فرش، اطلاعات و دانسته‌های هنرهای صنایع فرش را طی هزاران سال سینه به سینه و نسل به نسل آن به آیندگان منتقل کرده‌اند و تنها در موارد معدودی است که در سفرنامه‌ها و شرح اموال و دارایی اماکن مذهبی و آموزشی و یا کاخ‌ها و پادشاهان، مطالبی از فرش و کلیات آن عنوان گردیده است. اسناد مصور و نیز آثار باستانی و تاریخی کشف شده نیز منابعی هستند که داده‌های مناسبی را در این مقوله در بر دارند. همه این موارد زمینه‌های مناسبی برای انسجام‌بخشی به اطلاعات در یک نظم و سامان منطقی به دست می‌دهد اما با وجود این، تا حدود سال ۱۹۰۰ میلادی پژوهش و تألیف مشخصی در این زمینه نداشته‌ایم. [۳] این حرکت از آن زمان عمدتاً از اروپا و امریکا آغاز می‌گردد و در این کشورها کتاب‌هایی در زمینه فرش‌های شرقی و ایرانی به نگارش در می‌آید که تعداد آنها تا سال ۱۳۸۲ بالغ بر ۱۸۰۰ مورد می‌شود.

در طی این مدت در ایران تألیفات بسیار محدودی

را تا دهه پنجاه خورشیدی داریم. از آن زمان به بعد حرکت مناسب‌تری در این زمینه صورت می‌گیرد اما با این همه هنوز تعداد کتب معتبر داخلی در زمینه فرش دستباف به ۱۰۰ مورد هم نمی‌رسد. این در حالی است که حداقل در ۱۰ دانشگاه در مقطع کارشناسی و در ۱۰ مؤسسه آموزش عالی و دانشگاه در مقطع کاردانی، در رشته فرش دانشجو پذیرش می‌گردد و آموزش و پرورش نیز دانش‌آموز رشته فرش دارد. بدیهی است که همه این محصلان و پیش از آنها استادان و مربیان ذیربط، به اطلاعات سامان یافته علمی و هنری معتبر نیاز دارند، و هیچ منبعی همانند فرهنگ‌نامه و لغت‌نامه و تعریف واژگان فرش پاسخگوی نیاز جامعه علمی نیست. از طرفی سیاستگذاران، برنامه‌ریزان و دست‌اندرکاران نظام فرش کشور در رده‌های مختلف ملی و استانی و در موضوعات داخلی و خارجی جهت تصمیم‌گیری و تصمیم‌سازی برای فرش ایران به یک رکن اساسی یعنی اطلاعات درست، جامع، علمی و روزآمد در این زمینه نیاز دارند. تولیدکنندگان، بازرگانان، صادرکنندگان، کارشناسان و متخصصان، تهیه‌کنندگان مواد اولیه و ابزار وسایل و پژوهشگران فرش نیز از دیگر گروه‌هایی هستند که چنین اطلاعاتی می‌تواند مسیر مناسب‌تری را در زمینه فعالیت‌شان به آنها نشان دهد. بی‌شک تهیه و تدوین دایره‌المعارف فرش ایران یکی از مهم‌ترین و اساسی‌ترین راه‌های جبران این کمبود است.

اهداف و کارکردهای اساسی دایره‌المعارف فرش

نقش «اطلاعات و داده‌ها» در فرآیند تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری، همچنین در فرآیند پژوهش، مطالعه و آموزش و بالاخره در فرآیندهای عملیاتی تولید، توزیع و مصرف و سایر عرصه‌ها بر هیچکس پوشیده نیست، اما آنچه اهمیت بیشتری دارد وجود توأمان ویژگی‌های صحت، جامعیت و مرجعیت این اطلاعات در یک وضعیت نظام‌مند و سامان‌یافته است. دایره‌المعارف فرش در پی رسیدن به چنین جایگاهی در زمینه به‌دست آوردن و گردآوری داده‌های پراکنده فرش ایران است. موارد زیر از جمله پیامدهای پدید آمدن این دایره‌المعارف است:

- ثبت هویت جنبه‌های مختلف این هنر اصیل و پیشگیری از امحاء و از بین رفتن اطلاعات و دانسته‌های موجود درباره فرش ایران؛
- گردآوری اطلاعات و شناسنامه مناطق مشهور فرش‌بافی و نیز مشخصات سبک‌ها و روش‌های آنها و همچنین مشخص نمودن جغرافیای فرش کشور و زادگاه‌های اصلی آن و جایگاه هر یک در توسعه اجتماعی و اقتصادی؛
- جمع‌آوری و ثبت داده‌های تاریخی فرش و مشخصات فرش‌های نفیس باقیمانده در گنجینه‌های مختلف داخل و خارج؛
- ایجاد یک مرجع معتبر علمی و در عین حال مستند و حقوقی برای محققان و

دانش پژوهان و نیز برای بهره‌برداری در
مجامع و مراجع تخصصی و رسمی در
دفاع از حقوق و مالکیت مادی و معنوی
هنرمندان و تولیدکنندگان، بازرگانان و
صاحبان طرح‌ها و نقشه‌های اصیل ایران؛

• پدید آوردن مجموعه‌ای معتبر از دانسته‌ها
و اطلاعات جهت بهره‌برداری در تدوین
استراتژی توسعه روستایی و نیز در
برنامه‌های کلان و خرد فرش کشور.

تهیه و تدوین یک دایره‌المعارف جامع می‌تواند به نظام
فرش در موارد دیگری که در پی می‌آید نیز کمک کند
و اثرات مطلوبی بر آنها داشته باشد:

۱. ایجاد زبان مشترک و فهم یکسان از مفاهیم
و واژه‌ها در حوزه دانش فرش‌شناسی و
شاخه‌های هنر صناعی فرش.
۲. تعیین گستره و حیطه‌های مورد بحث در این
دانش توسط نخبگان و صاحب نظران فرش.
۳. توسعه و گسترش دانش و ابعادی از دانش
فرش‌شناسی که در تحقیقات کاربردی مورد
غفلت قرار گرفته است.
۴. ایجاد بسترهای لازم برای توسعه تحقیقات
در زمینه جنبه‌ها و مسایل گوناگون فرش.
۵. فهم نقاط ضعف و نقصان‌هایی که به خوبی
مورد مطالعه قرار نگرفته‌اند.
۶. تولید علم و ایجاد وحدت رویه در تحقیقات
علمی و پایه‌ای از طریق گسترش نگرش

علمی مشترک در بین پژوهشگران.

۷. بیرون آوردن مدافعان و مخالفان از
بلا تکلیفی در قبال پشتوانه علمی و جایگاه
فرش در دانش بشری.

۸. پر کردن نیاز جامعه به داشتن یک مرجع
تخصصی معتبر و جامع در زمینه فرش
ایران.

بدیهی است در نتیجه اثرگذاری‌های فوق و به‌ویژه
در پی ایجاد زبان مشترک و فهم یکسان از واژه‌ها و
مفاهیم و شاخه‌های هنر اصیل فرش، می‌توان به «ایجاد
نقشه کلی و نگرش جامع پیرامون ابعاد مختلف رشته
علمی فرش» دست پیدا نمود و به شالوده‌ریزی دانش
فرش‌شناسی در ایران اطمینان یافت.

**گزارش کلی مراحل کار انجام شده در زمینه
دایره‌المعارف فرش**

۱. برقراری تماس‌های مکرر و ایجاد تفاهم
میان انجمن و بنیاد دانشنامه بزرگ فارسی
از آبان ۱۳۸۴.
۲. انجام ملاقات‌ها و مذكرات متعدد با نهادها و
شخصیت‌های ذیربط به منظور جلب حمایت
مادی و معنوی در این زمینه (از جمله
با: مرکز ملی فرش ایران، شرکت سهامی
فرش ایران، فرهنگستان هنر، سازمان میراث
فرهنگی و گردشگری، مؤسسه مطالعات
و پژوهش‌های بازرگانی، معاونت پژوهشی

وزارت علوم، معاونت فرهنگی آستان قدس رضوی، کانون هماهنگی و فناوری فرش ایران، دانشگاه کاشان، معاونت ریاست جمهوری و...).

۳. تهیه طرح پیشنهادی تهیه و تدوین دایره‌المعارف و مذاکرات ذیربط بین انجمن و بنیاد.

۴. جلب موافقت همکاری‌های مادی و معنوی مرکز ملی فرش ایران، مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی، کانون هماهنگی و فناوری فرش ایران، دانشگاه کاشان، شرکت سهامی فرش و حمایت معنوی فرهنگستان هنر.

۵. انعقاد قرارداد تهیه و تدوین دایره‌المعارف میان انجمن و بنیاد در تاریخ ۸۶/۹/۱۵ با حجم تقریبی ۱۰۰۰ صفحه ۶۰۰ واژه‌ای.

۶. رایزنی درخصوص تشکیل شورای علمی دایره‌المعارف که در نهایت در اسفند ۱۳۸۶ اولین جلسه آن با حضور اعضای شورا تشکیل گردید. در این جلسه ضمن معارفه اعضا و معرفی اهداف، آموزش توجیهی لازم صورت گرفت.

۷. مدخل‌یابی و مدخل‌گزینی و تصویب آنها در شورای علمی دایره‌المعارف پس از طی حداقل ۱۰ جلسه و کار مستمر (که کار کارشناسی آن در خارج از جلسات نیز

صورت پذیرفته است).

۸. ساماندهی مداخل اصلی و فرعی در ۱۰ محور: مواد اولیه، طرح و نقش و زیبایی‌شناسی، دانش فنی و فناوری فرش، مرمت و تکمیل، رنگرزی، سازمان و مدیریت، اقتصاد و بازرگانی، فرهنگی و اجتماعی، تاریخ، جغرافیا و سبک‌شناسی.

ضمناً ۱۳۸ مداخل اصلی و ۵۴۶ مداخل فرعی شناسایی، بررسی و تصویب گردید.

۹. برگزاری کارگاه آموزشی مقاله‌نویسی دایره‌المعارف در تاریخ ۸۷/۲/۶ در دانشگاه کاشان با حضور بیش از پنجاه نفر از استادان، پژوهشگران و نیز اعضاء پیوسته و وابسته انجمن پس از اعلام فراخوان در دانشگاه‌ها و نیز کمیته‌ها و واحدهای انجمن.

۱۰. برگزاری جلسه مشترک شورای علمی دایره‌المعارف و مسئولان گروه‌ها و کمیته‌های تخصصی انجمن جهت هماهنگی فعالیت‌ها و جلب مشارکت اعضاء انجمن و شناسایی صاحب‌نظران و محققان فرش کشور.

۱۱. فراخوان تهیه مقاله از طریق تهیه پوستر و ارسال به همه دانشگاه‌ها و مراکز علمی تحقیقاتی و دست‌اندرکار فرش و مجامع عمومی و نیز از طریق مصاحبه مطبوعاتی و رسانه‌ای و اعلام در روزنامه‌ها و سایت‌ها و اطلاع‌رسانی لازم در پایگاه رایانه‌ای انجمن و

- بنیاد (www.icsa.ir) و (www.bdbf.org.ir). **پی‌نوشت‌ها**
۱. Encyclopedia
به نقل از پیش‌گفتار *دایره‌المعارف زن ایرانی*.
  ۲. بنا به گفته دکتر سیروس پرهام، لسینگ در سال ۱۸۷۰ م. و مامسفورد آمریکایی در سال ۱۹۰۰ م. اولین کتاب‌های غربی در زمینه فرش شرقی را تألیف کرده‌اند.
  ۳. از اطلاعات دانشنامه آموزش عالی نیز استفاده شده است.
  ۴. تهیه شیوه‌نامه و ضوابط مقاله‌نویسی و نیز تنظیم بسته لازم برای راهنمایی داوطلبان و مؤلفان مقاله‌ها.
  ۱۲. بررسی و شناسایی محققان و پژوهشگران ذیربط به منظور پوشش تحقیقاتی مداخل مختلف که از دشوارترین مراحل اساسی در این فرآیند است. ضمناً تعداد محدودی نیز از طریق سایت‌ها و اطلاعیه‌ها اعلام آمادگی کرده‌اند.
  ۱۳. تنظیم و تطبیق عناوین مداخل و زیر مداخل‌ها با نوع تخصص و توانمندی محققان جهت پیشنهاد تدوین مقاله.
  ۱۴. تشکیل پرونده برای مداخل و مؤلفان و انجام مکاتبه برای پیشنهاد مؤلف و حجم تألیف و مشخصات آن مقاله.
  ۱۵. لازم به ذکر است در همه این مراحل علاوه بر کمک اعضاء شورای علمی و معاونت پژوهشی بنیاد، از کمک‌های اعضاء هیئت مدیره و مسئولان گروه‌ها و کمیته‌های انجمن به‌ویژه مسئول کمیته آموزش و تحقیقات و نیز برخی از صاحب‌نظران دیگر بهره‌مند گردیده‌ایم. همچنین مراحل دشوار دیگری از قبیل داوری، ارزیابی و پردازش مقالات، پیگیری اصلاح لازم، ویرایش‌های گوناگون علمی، فنی، ادبی و بازبینی و بازخوانی در پیش است که هر کدام به تلاش و فعالیت‌های مستمر و جدی نیاز دارد.

فصلنامه
علمی پژوهشی
انجمن علمی
فرش ایران
شماره ۹
بهار ۱۳۸۷

